

яви конфліктів між правовими культурами // Право України. – 2011. – № 1. – С. 22–35.

14. *Цивільний* процесуальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. станом на 14 червн. 2011 р.:

The article deals with the substance of the main concepts of international commercial arbitration's legal nature, defines advantages and disadvantages of their reasoning of the legal nature of the international commercial arbitration's components, as well as analyses the existence of relevant features of such concepts in the Ukrainian law.

В статтє раскрывается содержание основных концепций правовой природы международного коммерческого арбитража, определяются их преимущества и недостатки в отношении обоснования правовой природы составных элементов международного коммерческого арбитража, а также анализируется наличие черт таких концепций в праве Украины.

РОЛЬ СУДУ ЯК СУБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА АНГЛІЇ

Гарієвська М. Б. ,

молодший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Розглянуто роль суду при здійсненні правосуддя, проаналізовано актуальні доктринальні положення про характер відносин, які виникають між судом та учасниками процесу, звернено увагу на досвід зарубіжних країн і можливість його запровадження у вітчизняну практику.

Ключові слова: суд, повноваження суду, цивільні процесуальні правовідносини, правосуддя.

В умовах формування правової держави та становлення громадянського суспільства в Україні, проведення політики європейської інтеграції суттєво підвищується роль суду в суспільному житті. Виходячи з необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази здійснення цивільного судочинства, науковий інтерес становлять питання правового статусу суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Метою дослідження є аналіз ролі суду як головного суб'єкта процесуальних правовідносин та характеру його повноважень, а також встановлення можливості та доцільності врахування зарубіжного досвіду.

При здійсненні правосуддя в цивільних справах суд, учасники цивільного процесу здійснюють чимало процесуальних дій, вступають у відносини між собою. Оскільки зміст процесуальних дій суду, інших суб'єктів процесуальної діяльності, а також порядок їх здійснення регламентовані нормами цивільного процесуального права, то ці відносини набувають форми правових.

Норми цивільного процесуального права, які є необхідними передумовами цивільних процесуальних правовідносин, характеризують цивільні процесуальні правовідносини і з точки зору формулювання суб'єктивних прав та обов'язків їх суб'єктів. Тому доречно звернути увагу на те, що досить-таки часто цивільні процесуальні правовідносини характеризуються як «владовідносини».

Владним характером процесуальні відносини, перш за все, і відрізняються від цивільних, сімейних, трудових та інших матеріальних відносин, які характеризуються рівністю їх учасників. У цивільних процесуальних відносинах немає рівності між судом та іншими учасниками процесу. Вони є відносинами влади і підпорядкування, в яких суд має у своєму розпорядженні владні повноваження, інші ж суб'єкти цих відносин таких повноважень не мають [1, с. 46].

Владний характер повноважень суду не означає, що він виступає лише як носій права, а всі інші учасники процесу – носії обов'язків. Суд наділений не тільки процесуальними правами, а й обов'язками відносно інших учасників процесу. Наприклад, суд зобов'язаний прийняти позовну заяву у ци-

(Офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 204 с.

15. *Про третейські суди:* Закон України від 11 травня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – С. 412.

вільній справі, якщо вона подана в порядку, встановленому законом, він зобов'язаний розглянути і задовольнити обгрунтоване клопотання про долучення до справи доказів [1, с. 46].

Згадані твердження перенесені практично в усі підручники з курсу цивільного процесу. Однак їх правильність і практична користь викликають сумніви. О. Т. Боннер цілком обгрунтовано вважає, що при характеристиці цивільних процесуальних правовідносин виявляється деяка односторонність, надмірно підкреслюється владний характер стосунків суду з учасниками процесу. Влада суду в цивільному процесі зводиться в основному до двох моментів:

1) суд і від його імені головує керують судовим засіданням;

2) суд здійснює правосуддя в цивільних справах іменем держави, вирішує справи по суті, а судові рішення, що набрали чинності, обов'язкові для всіх державних установ, підприємств, громадських організацій, службових осіб, громадян і підлягають виконанню [10, с. 56].

Особливість процесуальних відносин пояснюється тим, що законом суду відведена головну роль у виконанні завдань, поставлених перед цивільним судочинством. Суд – орган державної влади. Саме на нього закон поклав обов'язок розглядати і вирішувати цивільні справи по суті. Тому суду відведено керівну роль у процесі. Він здійснює керівництво процесом, спрямовує дії всіх учасників процесу, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, забезпечує виконання ними процесуальних прав і обов'язків, попереджає про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій, надає особам, які беруть участь у справі, сприяння в реалізації їх прав, створює умови для всебічного і повного дослідження доказів, встановлення фактичних обставин і правильного застосування законодавства при вирішенні цивільних справ, вирішує всі питання, що виникають при розгляді справи. Виходячи з того, що суд є органом влади, то і його повноваження відносно інших учасників процесу носять владний характер [1, с. 46].

Суд керує ходом процесу, спрямовує дії осіб, що беруть участь у процесі, забезпечує виконання та здійснення

ними прав і обов'язків, виносить рішення, які мають владний характер, вирішує матеріально-правовий спір, чим і здійснює захист порушеного або оскарженого суб'єктивного права [5, с. 54]

Керівна роль суду в процесі, владний характер його дій, зміст повноважень і обов'язків визначаються змістом і особливостями норм цивільного процесуального права, які він застосовує. Застосування норм права судом, встановлення обставин, що вимагають правової регламентації, забезпечують законність правосуддя, охорону державних та громадських інтересів [5, с. 55].

Безумовно, заперечувати владне положення суду у державі було б заняттям марним. Однак зводити відносини суду й учасників цивільного процесу тільки до влади й підпорядкування теж неправильно і нереально. Здійснюючи правосуддя, ухвалюючи рішення іменем держави, суд реалізує судову владу. Але треба враховувати, що суд розв'язує головне питання справи не тільки тому, що він вправі робити це. Він зобов'язаний робити це ще й тому, що сторони мають право на правосуддя, тому що вони прагнуть від суду правосуддя, оскільки він зобов'язаний це робити перед державою.

Суд є основним і обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, оскільки незалежно від присутності інших учасників процесу суд є наявним завжди та саме на нього покладено виконання основного завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд цивільних справ. Наявність у суду владних повноважень не свідчить про підвладне чи підпорядковане становище інших учасників процесу, і зазначені відносини не можна вважати відносинами влади й підпорядкування [7, с. 9].

Однак, говорячи про роль суду в змагальному процесі, Н. І. Клейн зазначає, що суд не є стороннім спостерігачем, він повинен сприяти захисту прав осіб та правопорядку, встановленню матеріальної істини. Для цього йому надаються відповідні повноваження. Таким чином, сучасний процес побудований на основі принципів змагальності та диспозитивності, втручання ж суду (керівництво його процесом) допустимо настільки, наскільки це необхідно для з'ясування матеріальної істини і дотримання встановленої законом змагальної процесуальної форми розгляду і принципу законності [2].

Як видається, про принцип процесуальної активності суду в сучасний період можна повною мірою говорити тільки в тому випадку, якщо в основу тих чи інших процесуальних дій суду законодавець поклав ініціативну можливість їх здійснення органом правосуддя [12].

Активність суду, тобто здійснення судом повноважень за власною ініціативою, слід розглядати у двох головних площинах, у межах яких розвивається вся процесуальна діяльність: 1) сфера управління рухом цивільного процесу (його виникненням, розвитком, переходом з однієї стадії в іншу, закінченням) 2) сфера процесуального пізнання. Перша регулюється принципом диспозитивності, друга – принципами судової істини і змагальності.

Таким чином, процесуальне становище суду прийнято характеризувати як активне, якщо суд здійснює повноваження за власною ініціативою. Отже, активні повноваження суду – це такі його процесуальні обов'язки, яким не кореспондують процесуальні права осіб, що беруть участь

у справі і які встановлені законодавцем як гарантія захисту публічних (державних або громадських) інтересів.

Активні повноваження суду характеризуються такими обов'язковими ознаками:

1) мають процесуальний характер, існують у рамках процесуальних відносин;

2) не кореспондують процесуальним правам осіб, які беруть участь у справі;

3) встановлені законодавцем як гарантія захисту публічних (державних та громадських) інтересів [9].

Інтереси суду як головного суб'єкта процесуальних правовідносин не суперечать інтересам інших учасників правовідносин. Суд сам зацікавлений у найповнішій реалізації процесуальних прав усіх суб'єктів процесуальних відносин, що виникли в цивільному судочинстві, оскільки це необхідно для правильного здійснення завдань правосуддя. Не випадково закон зобов'язує суд роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджати про наслідки здійснення або нездійснення тих чи інших процесуальних дій і сприяти у здійсненні їх прав [1, с. 46].

Суд при цьому виступає як учасник процесуальних відносин, як владний орган, наділений повноваженнями вирішувати правові питання, які можуть виникнути у зв'язку з розглядом конкретної справи. Наділяючи суд правом вимагати від учасників процесу в рамках наданих їм процесуальним законодавством повноважень, належної поведінки, держава одночасно з цим встановлює і для самого суду рамки дозволеної поведінки, а також форми відповідальності за невиконання обов'язків. Обсяг прав і обов'язків суду відносно кожного суб'єкта процесуальних відносин встановлено змістом норм цивільного процесуального права відповідно і залежно від цілей участі особи в процесі [5, с. 55].

Про суд як про суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин можна говорити безвідносно до інстанції, оскільки суд конкретної інстанції як суб'єкт цивільного процесуального права при вирішенні цивільної справи втілюється в певний склад суду і стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин – з потенційного учасника цивільних процесуальних правовідносин суд певної інстанції перетворюється на реального, у вигляді складу суду [7, с. 9].

Стаття 1 ЦПК України як завдання цивільного судочинства вбачає справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [11]. Це можливе там і тоді, де і коли цивільний суд розглядає і вирішує справу, додержуючись цивільної процесуальної форми, правильно застосовує відповідні норми матеріального права, оцінює докази без стороннього впливу, ухвалює законне та обгрунтоване судові рішення, коли судді не є прямо чи побічно заінтересованими в результаті розгляду справи.

Головний прояв судової влади і здійснення останньої залежить від права учасників процесу, точніше – від здійснення ними свого права. Такий обов'язок суду, що залежить від прав інших учасників процесуальної діяльності, і становить істотну ознаку правовідносин, саме і підтверджує висловлену вище тезу про взаємність прав і обов'язків суду й сторін по конкретній справі. Теза про абсолютність владного початку в цивільних процесуальних правовідносинах спростовується багатьма нормами та

інститутами цивільного процесуального права. Так, згідно зі ст. 3 ЦПК України будь-яка особа вправі в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів [11]. Звідси витікає, що на суд покладається обов'язок прийняти до розгляду заяву заінтересованої особи, якщо вона не порушила встановлений законом порядок звернення до суду. Таке право встановлюється законом і у випадку звернення до вищестоячого суду. Так, ст. 292 ЦПК України встановлює, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції. Більше того, таке право ЦПК закріплює і за особами, які не брали участі у справі, якщо суд першої інстанції вирішив питання про їх права і обов'язки [10, с. 41].

Норми цивільного процесуального права, які регламентують усі відносини між судом та особами, які беруть участь у справі, наділяють кожного учасника процесу самостійним комплексом процесуальних прав та обов'язків. Процесуальні права суду пов'язані з його компетенцією, тим самим вони є обов'язками перед державою і суспільством. Не маючи процесуальних прав і не будучи суб'єктом правовідносин, суд не міг би здійснювати свої обов'язки. Від імені суду як суб'єкта процесуальних відносин можуть виступати: суддя одноособово чи колегіальний склад суддів. Деякі права суду носять диспозитивний характер: від його розсуду залежить, викликати чи не викликати свідків, відкласти справу, провести огляд на місці. Процесуальні права осіб, що беруть участь у процесі, відповідають обов'язкам суду. Здійснення процесуальних прав і обов'язків забезпечує об'єктивне і справедливе вирішення цивільних справ. Вступаючи у процесуальні відносини з учасниками процесу, суд, зберігаючи неупередженість, зобов'язаний створювати необхідні умови для всебічного і повного дослідження обставин справи [10, с. 49].

Таким чином, слід визнати, що на сьогодні цивільне процесуальне законодавство містить активні повноваження суду не тільки у вигляді його процесуальних обов'язків, а й у вигляді процесуальних прав, реалізація яких залежить від розсуду суду [13, с. 30].

Характеризуючи суддівський корпус Англії, в першу чергу слід звернути увагу на те, що правосуддя здійснюється не тільки професійними юристами, а й суддями, які не мають юридичної освіти (мирові судді), їх діяльність заохочується як одна з важливих гарантій незалежності суду.

Судді в Англії (які здійснюють свої повноваження на професійній основі) являються не просто державними службовцями. Це особи, які наділені державною владою. Їх суддівсько-владні повноваження ґрунтуються на принципі розподілу влади і доктрині *inherent jurisdiction*. Вони наділяються не тільки правозастосовними, а й правотворчими функціями, які реалізуються в рамках здійснення ними повноважень. Доктрина судового прецеденту суттєво впливає на формування і розвиток права.

Мирові судді, які виконують судові функції, судово-владними повноваженнями не наділені. Вона виступають тільки правозастосовувачами [3, с. 168].

Щодо обсягу повноважень суддів Англії, то вони не обмежуються тими, які закріплені в статутах та інших актах. Судова влада в Англії характеризується терміном «*inherent jurisdiction*» – повноваження, які надають мож-

ливість говорити про наявність у суддів будь-яких повноважень, які належать їм як носіям судової влади першопочатково, незалежно від того, чи закріплені вони в позитивному праві. І в даному випадку вони являються «хазяїнами права» [3, с. 166].

Реформа англійського процесуального права вплинула на зміст таких основних принципів цивільного процесу цієї країни як диспозитивність і змагальність. Для реформованого процесуального законодавства характерно наявність інституту судового управління справою, поширення його на всі суди і різновиди спорів, активізація суддів, відступ від багатовікової схеми, за якою права і обов'язки сторін та інших осіб, які беруть участь у справі щодо розпорядження об'єктом спору і рухом справи, а також можливості та обов'язки по доведенню заявлених вимог і заперечень, залежали переважно від волевиявлень зацікавлених осіб [8, с. 11].

Проведення судової реформи в Англії сприяє зближенню з європейськими стандартами, і, як наслідок цього процесу, нівелюються відмінності між англосаксонською і континентальною системами права.

Аналізуючи статус суддів в Англії та Україні, стверджуємо, що саме наявність у суддів правотворчих функцій свідчить про наділення їх владними повноваженнями.

Отже, діяльність суду здійснюється за правилами (нормами), що становить систему цивільного процесуального права, а кожна з процесуальних норм, будучи загальною до обов'язкових правил поведінки учасника процесу, визначає не тільки його обсяг прав і обов'язків, а й способи і засоби впливу на його поведінку (волю), тобто справляє на нього виховний вплив. Реалізація процесуальних правил (норм) забезпечує встановлену законами необхідну поведінку суб'єктів процесуальних відносин, сприяє формуванню у них шанобливого ставлення до права і суду [10, с. 52].

Правосуддя є формою реалізації судової влади, способом і засобом її прояву та розглядається в поєднанні із судовою владою як форма здійснення останньої. Судова влада визначається як правовідношення, в якому один суб'єкт підкоряється велінню іншого, а у випадку невідкорення останній (суд) може застосувати примус. Може видатись, що в процесуальних відносинах суд виступає тільки уповноваженим суб'єктом, але це не так – суд несе обов'язок по здійсненню правосуддя перед державою, яка наділила його повноваженнями і обов'язками по реалізації своїх повноважень перед особами, які беруть участь у справі. Права суду виступають одночасно і його обов'язками як перед учасниками цивільного процесу, так і перед державою є здійснення судом своїх повноважень [6, с. 9].

Таким чином, природа цивільних процесуальних правовідносин значно складніша, ніж відносини влади й підпорядкування між судом та іншими учасниками процесу. І не переконують тут тези про те, що суд керує ходом процесу, вирішує клопотання сторін, вирішує справу тощо. Як ми вже зазначали, це не тільки його права, а й обов'язки, причому і перед державою, і перед учасниками процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Борисова Е. А. Гражданский процесс : [учебн.] / [Борисова Е. А., Иванова С. А., Кудрявцева Е. В. и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец-издат, 2003. – 720 с.

2. Глазкова М. Е. Пределы активности суда в состязательном процессе / М. Е. Глазкова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.litkafe.ru/7934-predely-aktivnosti-suda-v-sostjazatelnom-processe.html>.

3. *Гражданский процесс* зарубежных стран : [учеб. пособ.] / [Алехина С. А., Давтян А. Г., Мирзоян М. Э., Кулакова В. Ю.]. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 480 с.

4. *Гражданский процесс* : [учебн.] / Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – [изд. третье, перераб. и доп.]. – М. : ПБОЮЛ Гриженко, 2001. – 544 с.

5. *Калмацкий В. С.* Гражданское процессуальное право : [учеб. пособ.] / Калмацкий В. С., Медведев Ю. В. – Уфа : РИО БашГУ, 2003 – 308 с.

6. *Козлова Н. В.* Полномочия суда первой инстанции в исковом производстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Козлова Наталья Владимировна. – Саратов, 2000. – 161 с.

7. *Колісник О. В.* Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Колісник. – Х., 2008. – 20 с.

The role of the court in administering justice, analyzed the current doctrinal position of the nature of relations that arise between the court and players, drawn attention to the experience of foreign countries and possibility of its implementation in domestic practice.

Рассмотрена роль суда при осуществлении правосудия, проанализированы актуальные доктринальные положения о характере отношений, возникающих между судом и участниками процесса, обращено внимание на опыт зарубежных стран и возможности его внедрения в отечественную практику.

8. *Кудрявцева Е. В.* Современная реформа английского гражданского процесса : автореф. дис. на соискание уч. степени док. юрид. наук : спец. 12.00.15. «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Е. В. Кудрявцева. – М., 2008. – 52 с.

9. *Тимченко Г.* Гражданский процесс и проблема активности судов. Часть четвертая / Г. Тимченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ajurist.info/sudebnaya-praktika/grazhdanskij-process-i-problema-aktivnosti-sudov4.html>.

10. *Цивільне процесуальне право України* : [підруч. для юрид. вузів і фак.] / [Комаров В. В., Тertiшніков В. І., Пушкар С. Г. та ін.]; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 1999. – 592 с.

11. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

12. *Чесовской Е.* Принцип процессуальной активности суда в гражданском судопроизводстве / Е. Чесовской. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/comm/3796/>.

13. *Чистякова О.П.* Проблема активности суда в гражданском процессе РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чистякова Ольга Петровна. – Москва, 1997. – 195 с.

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ДОСВІД ЄС ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Черняк О. Ю.,

молодший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Досліджено особливості альтернативних способів вирішення спорів за участю споживачів за законодавством України та Європейського Союзу, окреслено практику застосування таких способів у світі, а також шляхи їх запровадження в Україні.

Ключові слова: захист прав споживачів, альтернативні способи вирішення спорів, третейський суд, медіація.

Здійснюючи свої права, споживач досить часто змушений їх захищати від порушення з боку продавців (виробників, виконавців) та інших осіб. Надання споживачам прав, не забезпечених необхідними засобами захисту, варто було б розцінювати як декларацію, що розрахована на добровільну повагу з боку інших суб'єктів. Тому, визнаючи за суб'єктами цивільних правовідносин певні права, цивільне законодавство визнає за уповноваженими суб'єктами також і право на їх захист.

Здійснення споживачами своїх прав на захист може здійснюватися шляхом вчинення ними дій, передбачених законом або договором, спрямованих на усунення порушення та його наслідків. Порушення прав споживачів є підставою здійснення суб'єктивного права на захист. Здійснення права на захист цивільного права та інтересу залежить від вільного вибору особи, право якої порушено [1, с. 65].

При виникненні спорів щодо захисту прав споживачів більшість споживачів неохоче звертаються до офіційних

судових органів, особливо коли вартість предмета спору невисока. Відповідно, у країнах ЄС популярними є альтернативні способи вирішення спорів, які використовуються для вирішення спорів між споживачами та підприємствами. На жаль, в Україні альтернативні способи вирішення спорів щодо захисту прав споживачів не досить поширені, тому виникає необхідність дослідження цього питання та надання певних рекомендацій та пропозицій для його забезпечення.

Питанням захисту прав споживачів в цілому, а також альтернативним способам вирішення спорів за участю споживачів присвячено велику кількість робіт, що обумовлено об'єктивними факторами, зокрема, гостротою проблем, що виникають, колом суб'єктів, інтереси яких є предметом охорони та захисту з боку держави. При цьому слід зазначити, що основна маса досліджень присвячена коментуванню чинного законодавства [2, с. 687; 3], дослідженню і аналізу окремих проблем [4, с. 76; 5; 6, с. 146 – 152; 7, с. 790 – 792; 8, с. 88 – 96], теоретичні ж аспекти в науковій літературі висвітлено, на наш думку, недостатньо.